

Geachte aanwezigen,

Ten eerste zou ik willen opmerken dat ik het een grote eer vind te mogen spreken in deze indrukwekkende omgeving, voor dit illustere gezelschap. We hebben met onze projectgroep lang en hard aan de totstandkoming van dit prachtige boek gewerkt en dan is deze feestelijke bijeenkomst daadwerkelijk een kroon op ons geleverde werk en meteen ook een mooie afsluiting.

In de aanloop naar deze dag heb ik natuurlijk veel nagedacht over wat ik hier wilde gaan zeggen. Kan ik in twintig minuten de essentie van ons werk met voldoende diepgang naar voren brengen, zodat het tegelijkertijd toch nog een representatief én begrijpelijk beeld van Hugo de Groot, zijn *Remonstrantie* en de positie van de zogenaamde Portugese kooplieden te midden van de Bestandstwisten zou opleveren? Ik besloot dat dat geen goed idee was. Wat ik u nu ga presenteren is een *teaser*: ik hoop dat ik u, door u nu in algemene bewoordingen het één en ander te vertellen over Hugo de Groot en zijn *Remonstrantie*, u nieuwsgierig te maken naar meer en ik hoop dat met zoveel enthousiasme en aanstekelijkheid te doen, dat u allen straks brandt van verlangen om meer over dit onderwerp te weten te komen en de uitgever in paniek meer dozen met exemplaren van ons boek moet laten aanvoeren omdat u nu toch wilt weten hoe het allemaal echt zit.

De eerste vraag die we willen beantwoorden is natuurlijk: wat is de *Remonstrantie* eigenlijk? Maar die vraag is in veel opzichten minder eenduidig te beantwoorden dan je op het eerste gezicht wellicht zou denken. Om maar met het eerste woord van de titel te beginnen: als ik tegen willekeurige gesprekspartners over de *Remonstrantie* begin, krijg ik óf helemaal geen reactie óf 'is dat niet iets van de Remonstrantse Broederschap?' Dat is niet het geval, zoals de rest van de titel doet vermoeden. Een remonstrantie is eigenlijk niets anders dan een beleidsvoorstel: in het geval van de zogenaamde remonstranten een voorstel om bepaalde verhoudingen tussen kerk, staat en gelovigen anders te regelen, in ons geval hier om de positie van joden in de Holland en West-Friesland te reguleren.

Kennelijk waren er joden in Holland en West-Friesland en kennelijk werd er een noodzaak gevoeld om regulerend op te treden. Wie waren die joden dan en waarom moest er iets gereguleerd worden? Het is misschien een beetje een open deur, maar het feit dát er joden in Holland waren, was nog een betrekkelijk nieuw gegeven. Er hadden wel wat joden in de Lage Landen geleefd, maar dat waren joden uit het Rijnland, die zich in de late middeleeuwen in wat tegenwoordig globaal de huidige provincies Overijssel, Gelderland en Limburg zijn, hadden gevestigd. Zij verkeerden hier in typisch middeleeuwse omstandigheden, dat wil zeggen, zij vielen direct onder de vorst, die hen in ruil voor bescherming extra belasting liet betalen. Zij waren uitgesloten van vrijwel alle beroepen en verdienden dus ook hun brood vooral met kortlopende kleine leningen.

De joden echter uit de titel van de *Remonstrantie* hadden een totaal andere achtergrond. In eerste instantie staan zij bekend als Portugese kooplieden. In 1480 hadden Ferdinand II van Aragon en Isabella I van Castilië de Spaanse Inquisitie laten instellen, omdat er veel twijfel was over het katholieke gehalte van nieuwe christenen, d.w.z. bekeerde joden. De indruk bestond dat veel joden

zich weliswaar onder meer en minder lokkende vooruitzichten hadden laten bekeren tot het christendom, maar dat dat slechts een uiterlijke maatregel was geweest en velen nog stiekem als joden leefden. Vooral het contact tussen wel en niet bekeerde joden werd als een risico voor de nieuwe bekeerlingen gezien en daarom werden in 1492 simpelweg alle joden uit de landen van Ferdinand en Isabella verdreven. Velen vluchtten, eigenlijk over het hele mediterrane gebied, zoals het kaartje laat zien, anderen lieten zich alsnog bekeren, velen vluchtten ook naar Portugal. In Portugal herhaalde dit proces zich in 1497. Joden konden vertrekken of zich laten bekeren. Velen vetrokken, anderen lieten zich dopen.

Degenen die zich in Portugal hadden laten dopen, waren na alle geleden ellende misschien wel wat minder overtuigde christenen dan degenen die zich eerder in Spanje hadden laten bekeren. Als in de loop van de 16^e eeuw ook in Portugal de druk op de nieuwe christenen toeneemt en juist in Spanje wat afneemt, verhuizen deze bekeerde joden terug naar Spanje. Deze groep staat bekend als de 'Portugese kooplieden'. Zij waren bekeerde joden die al veel hadden moeten doorstaan, vaak hadden moeten verhuizen. Het waren ook mensen met een enorm netwerk. Deze vluchtelingen vormden met elkaar een enorm netwerk over het hele Middellandse Zeegebied, maar ook de koloniën en een steeds groter deel van Europa.

Het waren deze Portugezen die naar Amsterdam kwamen rond het jaar 1600. Het begin van hun vestiging hier is in nevelen gehuld. Latere verhalen vertellen dat verschillende groepen specifiek naar onze Republiek kwamen om hier openlijk als joden te kunnen leven, maar dat kunnen wij niet meer controleren. Waarschijnlijk speelden zowel de gunstige commerciële vooruitzichten als de bij de Unie van Utrecht vastgelegde gewetensvrijheid een belangrijke rol bij de keuze van deze kooplieden om zich hier te vestigen. Maar eenmaal hier, worden al snel stappen gezet om een joods leven vorm te geven. Uri Halevi komt uit Emden om de Portugezen te onderrichten en te leiden in hun herwonnen religie. Er worden huiskamerdiensten gehouden en als de overheden daar al lucht van kregen schijnen zij zich daar in eerste instantie niet erg druk over gemaakt te hebben.

Als je het verdere verloop van de inburgering van deze Portugese joden in Holland volgt, blijft frappant hoe enorm zelfbewust en doelbewust zij te werk gingen. Terwijl joden overal onder de meest ongunstige en vernederende omstandigheden moesten zien te leven, -denk bijvoorbeeld aan middeleeuwse omstandigheden of de het beroemde getto van Rome-, zetten zij hier behoorlijk vasthoudend in op totale vrijheid van godsdienst. Dat ging niet zonder slag of stoot en zou ook heel lang in een ons zo bekend gedoogbeleid blijven steken. Want hoewel Amsterdam misschien commercieel de aantrekkelijkste stad was om zich te vestigen, bleek de stad niet zonder meer van zins om de Portugezen veel ruimte te gunnen in het praktiseren van hun hervonden religie. Daarom wordt er in de volgende periode een aantal keren onderhandeld met andere steden om daar wellicht gunstiger voorwaarden te kunnen krijgen. Het blijft een beetje gissen of deze onderhandelingen als drukmiddel tegenover Amsterdam waren bedoeld of als serieuze pogingen of misschien allebei.

Hoewel er af en toe gunstige toezeggingen werden gedaan, zoals in Alkmaar, of gunstige toezeggingen onder voorwaarden, zoals in Haarlem en Rotterdam, het resultaat was dat de Portugezen voorlopig in Amsterdam bleven en het gedoogbeleid daar maximaal op de proef stelden. Het openlijk beoefenen van de joodse godsdienst riep veel verzet op bij de strikt calvinistische predikanten. Maar telkens als zij hun beklag deden bij het stadsbestuur, antwoordde het bestuur ernaar te kijken, om vervolgens ook niet meer te doen dan dat, of zelfs dat niet. Een clandestiene synagoge riep wat weerstand op, maar ook daar werd een mouw aan gepast. De overheid kwam pas in actie als enkele christenen zich laten bekeren tot het jodendom. Maar dat verhaal kunt u in het boek lezen.

Nu wordt het dan toch echt tijd om naar de tekst zelf te gaan kijken. De Remonstrantie bestaat uit drie delen: deel één is een inleiding, deel twee zijn de feitelijk regels en deel drie is een commentaar op deze regels. Het eerste deel is discussie over de vraag of er überhaupt joden in Holland en Westfriesland zouden moeten worden toegelaten. Het is met name ook dit deel dat vaak wordt geciteerd om De Groot's mening over joden weer te geven, maar dat dient wel

met de nodige voorzichtigheid te gebeuren. Het is duidelijk dat De Groot vindt dat joden niet hadden moeten worden toegelaten zonder vooraf duidelijke afspraken te maken. Nu ze er toch zijn, moet alsnog bekeken worden of het goed is dat ze hier zijn en of ze wel of niet hun religie moeten kunnen uitoefenen.

Hoewel het volgens De Groot wegens een overdaad aan bewijs onomstotelijk vaststaat dat joden het op christenen gemunt hebben, en zij het niet zullen laten christenen te kwellen en te benadelen als zij daar de kans toe krijgen, zoals zij dat in het verleden ook dikwijls gedaan hebben, mag men zich toch niet laten leiden door het verleden.

Vervolgens geeft De Groot verschillende redenen waarom joden toch toegelaten moeten worden in De Republiek. In de eerste plaats is het juridisch onjuist om mensen te veroordelen vóórdat ze een misdaad zijn begaan. Je kunt dus nu niet zeggen op grond van alle gevallen uit het verleden dat je daarom geen joden toelaat, omdat je dan iemand een straf oplegt zonder dat hij iets heeft gedaan.

Het tweede argument is, dat het toch de bedoeling is dat de joden zich uiteindelijk bekeren tot het christendom. Maar waarom zouden zij zich laten bekeren tot iets wat zij niet kennen? De enige manier waarop joden overgehaald kunnen worden om zich te laten bekeren is door ze in aanraking te laten komen met christenen, als het enigszins kan van de juiste denominatie. Het is geen wonder dat het niet opschiet met die bekering als je joden maar blijft opjagen en onderdrukken. Als je ze daarentegen vriendelijk en fatsoenlijk behandelt, zullen ze zien dat die christenen zo kwaad nog niet zijn en zullen zij zich ook makkelijker laten bekeren.

Tot slot voert Grotius aan dat er ook voordelen kleven aan de komst van joden naar Holland. Ten eerste brengen deze kooplieden weer allerlei handelsmogelijkheden met zich mee, maar daarnaast ook kennis. De Groot ziet dan ook veel voordeel in hun komst voor de lokale geleerden, die hun kennis van het Hebreeuws, Aramees en de rabbijnse literatuur willen vergroten.

Als je ze dan toch toelaat, moet je ze ook hun religie laten uitoefenen, om een paar simpele redenen. Het is onbespreekbaar dat je mensen dwingt een bepaalde religie aan te nemen. Maar als je de joden niet wilt dwingen zich te bekeren en je laat ze niet hun eigen godsdienst uitoefenen, dan dwing je ze om goddeloos te leven. Maar iedereen weet dat een godsdienst noodzakelijk is voor een godvruchtig leven, dus zit er niets anders op, dan de joden hun eigen religie te laten behouden. Wat ook weer niet zo erg is, het is tenslotte de godsdienst die door God zelf aan de aardsvaderen, Mozes en de profeten geopenbaard is. Maar goed, als zie hier mogen blijven wonen, dan moeten ze zich wel aan bepaalde regels houden. En daarvoor is dan het tweede deel opgesteld, het geheel van 49 regels.

De tekst van deze 49 regels lijkt als uitgangspunt de andere reglementen te hebben en verschilt daarin danig van de middeleeuwse reglementen. De tekst regelt het verkeer tussen joden en de overheid, de mate van vrijheid die aan joden voor het beoefenen van hun religie wordt toegekend en het contact tussen joden en christenen. Wat betreft het eerste punt geldt er een duidelijke neutrale verhouding. Grotius benadrukt dat joden verbonden zijn in een religieus verband en niet als natie. Dat betekent dat zij grotendeels onder de reguliere rechtspraak vallen en niet, zoals in Rotterdam was onderhandeld, een soort staat binnen een staat met eigen consuls mochten hebben. De punten die betrekking hebben op het uitoefenen van de religie zijn over het algemeen ongemeen ruimhartig. Daarentegen zijn de regels die het verkeer tussen joden en christenen moeten regelen, bijzonder streng. Men wilde vooral elke vorm van interactie tussen joden en christenen vermijden, met uitzondering van zakelijk contact. De grootste angst was dat christenen zich zouden bekeren tot het jodendom. Dit diende dan ook met verbranding bestraft te worden. Mogelijk was één van de aanleidingen voor het opstellen van de *Remonstrantie* ook de bekering van een aantal christenen tot het jodendom.

Of deze tekst zelf heel bijzonder is, vind ik moeilijk om te zeggen. We kunnen met zekerheid stellen dat er weinig plaatsen op de wereld waren in die tijd waar joden zó vrij konden wonen, zonder vervolgingen, zonder extra belastingen,

zonder direct van de gunst van een vorst afhankelijk te zijn. Zelfs de segregatie werd misschien wel door beide partijen dankbaar aanvaard. Wat mij frappeert aan deze tekst, is dat Hugo de Groot het probleem benadert als humanist. Het heeft er alle schijn van dat hij de reglementen van Alkmaar, Haarlem en Rotterdam heeft overgenomen, die naast de Romeinse wetgeving heeft gelegd en van daaruit is gaan herschrijven.

Een mooi voorbeeld van zijn aanpak is de eerste zin van zijn commentaar, waar hij als argument om joden te laten registreren de Romeinse geschiedschrijver Livius aanvoert, die iets soortgelijks over volgelingen van de Dionysus-cultus heeft gezegd. Terecht merkt Meijer in een voetnoot op: 'Grotius beschouwt de dienst van Bacchus te Rome analoog met de positie der Joden in Nederland. Voor zover althans ook bij de Bacchus-dienst sprake is van een gemeenschap, die in nauwer groepsverband een gevaar zou kunnen worden voor de staat. De parallellisering is kenmerkend voor een humanist.' Wat Meijer misschien - gelukkig maar - er niet bij heeft gezegd, is dat dit citaat uit een context komt waar gesproken wordt over een totaal ontspoorde cultus die voor grote chaos en onrust zorgde en met harde hand tot staan moest worden gebracht.

Met deze inleiding hoop ik u nieuwsgierig gemaakt te hebben naar meer. Zelf wil ik graag nog een persoonlijke noot toevoegen. Ik wil hier graag mijn oprechte dank uitspreken voor de geboden kans. Ik ben dankbaar dat ik een bijdrage heb mogen leveren aan dit project en wil dan ook mijn medewerkers hartelijk danken voor hun hulp, ondersteuning en feedback!